

YA'KUBÎ'NİN KİTABU'L-BULDÂN'I

Murat AĞARI (*)

Özet

Çalışmamızda isminden hareketle bir coğrafya kitabı olarak algılanan Ya'kubî'nin Kitabı'l-Buldân adlı eserini tanıtmaya çalışacağız. Bu eser hem coğrafi bilgi vermekte ve hem de tarihî malumat içermektedir. Bunun yanı sıra eserde verilen bilgiler güvenilir olma özelliğine sahiptir. Türünün en eskilerinden olma özelliğine sahip olan bu kitap özellikle tarihçiler açısından bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Coğrafya, Ülkeler Kitabı

Kitab el-Buldan by Yakubî

Abstrac

In this short article, we will introduce Kitab al-Buldan by Yaqubi known as a geographical work. This work is important both for historians and geographians. Because it includes not only historical but also geographical informations. And then, these informations are reliable and this work is the second among its similars. So it is one of the most important resources of Middle Ages.

Key Words: History, Geography, The Book of Countries

*) Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
(e-posta: muratagari@yahoo.com)

Giriş

Çalışmamızın başında öncelikle Ya'kubî'nin hayatına kısaca değinelim. Ya'kubî'nin büyük dedesi Vâdîh, Abbasîlerin devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş, önce Azerbaycan ve Ermenistan'da, sonraları ise Mısır'da görev yapmıştır. Ya'kubî'nin babası ve dedesi ise dönemin ileri gelen postacılarındandır. Bu rivayetlerden, Ya'kubî ailesinin Abbasî devlet kademelerinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat'ta doğan Ya'kubî, küçük yaşlarda Ermenistan'a seyahat etmiştir. Bu da sonraki seyahatlerinin başlangıcını teşkil eder. Ermenistan ve Horasan'da uzun müddet kalmış ve Tahîrîlerin hizmetinde bulunmuştur. Ancak bu dönemde ne tür bir memurluk yaptığı bilinmemekle beraber bürokraside kâtiplik yaptığı ya da istihbarat teşkilâtına benzer bir posta servisinde çalıştığı sanılmaktadır. Ya'kubî, Hindistan, Çin, Magrib, İran, Endülüs ve Suriye'nin yanı sıra birçok Arap ülkesine de seyahatlerde bulunmuştur. Hayatının geri kalan kısmını Tolunoğulları döneminde Mısır ve Kuzey Afrika'da geçirmiştir¹.

Kitabu'l-Buldân

Ya'kubî'nin eseri² çağdaş coğrafi anlayışın oluşturduğu çerçevede bir coğrafya kitabı değildir. Ancak tümüyle tarih kitabı olarak telakki etmek de olanak dışıdır. Bu bakımdan eseri "Tarihî Coğrafya" alanının bir ürünü olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Coğrafi bilgilendirmenin ağır bastığı eserde ikinci bilgi yoğunluğunu tarihî malumat oluşturmaktadır. Fakat verilen bilgiler bu kadarla sınırlı değildir. Örneğin, toplumlarla ilgili olan bilgiler ışığında hangi toplumun nerede yerleşik olduğunu ve toplumsal özelliklerini öğrenmek mümkün olmaktadır. Bunun dışında ekonomik yapıdan da bahsedilmekte ve böylelikle bir yörenin ekonomik durumunu öğrenme fırsatı doğmaktadır. Bunlar sayesinde bir beldeyi değişik özellikleriyle tanıma olanağına sahip olmaktadır.

Eserde yer alan bilgileri şu alt başlıklar altında vermek mümkündür: "Coğrafi malumat içerenler", "Tarihî bilgi verenler", "Antropolojik bilgi verenler", "Ekonomik ve sosyal içerikli bilgiler". Bu bilgileri daha detaylı olarak değerlendirmeye geçmeden önce, yazarın psikolojik durumunu vermek yerinde olacaktır. Ya'kubî eseri yazma amacını şu satırlarla dile getirmektedir: "Gençliğimde, ömrümün baharında ve zihnimin dinç olduğu dönemde aklım, beldelerin haberleri ve aralarındaki mesafelerle meşgul oldu. Bu sebeple genç yaşında yolculuklara başladım, gurbetlerde kaldım. Birisiyle karşılaştığımda vatanını, şehrini sordum; yaşadığı bölgeyi söyleyince, bu kez bu bölgenin tarımını, insanlarını, Arap mı, yoksa Acem mi olduklarını, içme sularını hatta giyim tarzlarını, dinlerini dillerini sordum. Milletler ve kavimler hakkında duyduklarımı muhafaza ettim. İnsanlar içerisinde âlim olarak bilinenlere doğu ve batı toplumlarını sordum; bildirdiklerini yazdım, sözlerini naklettim. Beldeleri, kimlerin fethettiğini, halife ve emîrlerden kimlerin askerî seferler düzenlediğini, haracının miktarını ve hangi mallardan alındığını anlattım." (*Buldân*, 232; *Ülkeler Kitabı*, 15)

- 2) Ya'kubî'nin hayatı ile ilgili olarak aşağıdaki kaynaklara müracaat ediniz: Hayrettin Zirikli, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kahire, 1954-59, 1/90; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1958, 1/161; İ.Ulianovich Krichovsky, *Târihu'l-Edebi'l-Coğrafi'l-Arabî*, Kahire, 1963, 1, 164.
- 3) Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Yâ'kub b. Vâdîh el-Kâtib, *Kitâbu'l-Buldân*, Leiden, Brill, 2. baskı, 1892; Türkçe çevirisi için bkz: Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev: Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002.

Yukarıdaki bilgiler bu tarz bir eserde yer alan bilgilerin yoğunluğunu ve çeşitliliğini göstermektedir. Bunun dışında önemli olan nokta eserlerdeki bilgilerin güvenilirliğidir. Bu tarz eser telif eden yazarların büyük oranda posta teşkilâtı (Berid) mensubu oldukları bilinmektedir. Örneğin İbn Hurdazbih, Abbâsî halifesi Mu'temid (H. 256-272/869-885) zamanında Cibal yöresinde berid sorumlusu olarak görev yapmıştır. Aynı şekilde İbn Rüsteh de benzer bir göreve sahipti ve hayatının ilerleyen dönemlerinde teşkilât müdürü olarak görev yapmıştı.

Ortaçağ döneminde berid teşkilâtına mensup olanların, halifeler adına istihbarat topladıkları bilinmektedir. Bu nedenle bu göreve getirilen kişiler halifelerin güvenini kazanmış kişiler arasından seçilir ve halifeler berid mensuplarının gönderdiği bilgiler ışığında yöre ile ilgili kararlarını verirlerdi. Bu nedenle bu bilgiler doğru olmak zorundaydı.

Ya'kubî'nin eseri bu açıdan doğru bilgiler içermektedir. Zira yöre ile ilgili bilgilerin çeşitliliği ve doğruluğu, yapılacak bir seferin veya kuşatmanın altyapısını oluşturmak-taydı. Bu nedenle yörenin iktisadî ve kültürel durumu ile ilgili geniş bir bilgi ağının oluşması bir zorunluluktur. Ya'kubî'deki şu satırlar da bu noktayı teyit etmektedir: "Bu haberlerin hepsini zikrettim ve uzun bir zaman harcayarak bu eseri hazırladım. Beldelerle ilgili her şeyi, şehirlerin güvenilir şahsiyetlerinden duyduklarımı buraya aktarıyorum." (Buldân, 232; Ülkeler Kitabı, 15)

Bu kısa girişten sonra bilgileri değerlendirmeye geçebiliriz; öncelikle coğrafi bilgileri ele alalım:

A. Coğrafi Bilgiler

Eserde yer alan coğrafi malumatı dört ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Şehirlerin Kurulmaları:

Bu malumatın içerisinde Bağdat ve Samarra şehirleri yer almaktadır. Eserin ilk satırları bu iki şehre ayrılmıştır. Kurulmadan önceki dönemlerinden başlayarak, yazarın dönemine kadar olan süreçteki gelişmeler detaylarıyla anlatılmıştır.

Yazarın bu iki şehre özel önem vermesinin sebebi, bu şehirlerin, kendisini destekleyen ve eserini yazmasına olanak tanıyan Haşimî hanedanının merkezi olmalarıdır. Bağdat'la ilgili şu satırlar bize yazarla saltanat arasındaki bağlantıyı ve bu bağlantının yazarın düşünce planındaki yansımalarını vermektedir: "Bu özelliklerinin yanında orası Hâşimoğullarının şehri, hakimiyet ve saltanat merkezidir. Hâşimoğullarından önce orada kimse yoktu; onlardan başka oturan sultan da olmamıştır. Benim atalarım da orada oturuyorlardı ve hatta birisi yöneticiliğini yaptı." (Buldân, 234; Ülkeler Kitabı, 17)

Şehirle arasındaki diyalogu bu şekilde kuran yazar, burası ile ilgili olarak da şu övücü satırlara yer vermektedir: "Bütün matematikçilerin ortak beyanıyla orası dünyanın ortasıdır. Havasının yumuşak, toprağının verimli, sularının tatlı olması nedeniyle halkının karakteri de güzeldir; yüzleri aydınlık, zihinleri berraktır. Hatta anlayışları, edepi, görgüleri; ticaret ve üretimdeki becerileri ve kavrayışları ile diğer insanlardan üstündürler. Bu sebeple en bilgili âlimler, en sahih râvîler, en münâzaracı mütetekellimler, en fasih Arap dâilcileri, en mahir tabipler, en iyi okuyucu kurrâlar, en zarif şarkıcılar, en becerikli zanaatkârlar, en edîb yazarlar, en muhakemeli mantıkçılar, en âbid sûfiler, en muttakî zâhidler, en güçlü filozoflar ancak Bağdat'tadır. Ayrıca hatipleri gibi konuşanı, şairleri

gibi şiir söyleyeni, mizahçıları gibi de kırıp geçireni yoktur.”(Buldân, 235; Ülkeler Kitabı, 18)

2. Kurulu Şehirlerin Etnografik, Demografik ve Topografik Yapıları:

Bu tarz coğrafi bilginin çok sayıda örneği mevcuttur. İsfahan ve Nişabur'u örnek vererek konuyu aydınlatmaya çalışalım:

a. İsfahan: “Kum'dan İsfahan'a 60 fersahtır; bu ise 6 merhaleye karşılık gelir. İsfahan'ın birine Ceyy, diğerine ise Yahûdiyye denen iki şehir merkezi vardır. Halkı karışıktır; içlerinde Araplar azdır ve çoğunluğu dihkânların ileri gelenlerinden oluşan Acemlerdir. Burada Basra ve Kûfe'den göç etmiş olan Sakif, Temîm, Benî Dabbe, Huzâ'a, Benî Hanîfe ve Benî Abdülkays'dan bir Arap topluluğu vardır. Selmân-ı Fârisî'nin(r.a) İsfahan'a bağlı Ceyyan denen bir köyden olduğu söylenir. Oraya İsfahanlılar “İdâre” derler. İsfahan halkının vadiden ve kaynaklardan akan suları çoktur. Bu sular Ahvaz'a doğru akmaktadır. İsfahan'dan Tustar'a, Menâziru'l-Kübrâ'ya, oradan da Ahvaz'a varılır. İsfahan 23/643-644 yılında fethedilmişti.” (Buldân, 274; Ülkeler Kitabı, 55)

b. Nişabur/Nişapur: Kûmis'tan anayolu takibederek Nisâbur'a dokuz merhaledir. Nisâbur geniş ve yerleşim yerleri çok olan bir beldedir. Tabeseyn, Kûhistan, Nesâ, Buyûrd, Ebraşehr, Câm, Bâharz, Tûs, “Nûkân” da denen Tûsu'l-Uzmâ, Zûzan ve Esfarâîn Nisâbur'a bağlı yerlerdir ve Cürcan'a giden anayol üzerindedir. Bu bölge 30/650-651 yılında Osman'ın hilâfetine Abdullah b. Âmir b. Kureyz tarafından fethedilmiştir. Halkı Acem ve Arap karışımıdır. Su ihtiyacı kaynak sularından ve vadideki sulardan giderilir. Haracı yaklaşık dört milyon dirheme ulaşır ve Horasan haracına dahildir. Tümü buradan elde edilir. Abdullah b. Tahir, Nisâbur şehrine yerleşmiştir. Nisâbur valilere göre Merv bölgesine ait değildir. Orada Şâziyâh denen garip bir bina, sonra da bir minare inşa edilmiştir. Tâhirîler soyundan bazılarının söylediğine göre, Nişabur'dan Merv'e on merhale, Herat'a on merhale, Cürcan'a on merhale, Dâmegân'a on merhale, anayolu takib edip düz istikametle Serahs'a altı merhaledir. (Buldân, 278; Ülkeler Kitabı, 59)

Nisabur ve İsfahan ile ilgili olarak verilen malumatın son derece öz olduğu dikkati çekmekte; bu bilgiler vasıtasıyla kastedilen yer hakkında kısa ve özlü malumat edinmek olanaklı olmaktadır. Kısa ve öz olarak nitelediğimiz bu bilgiler aynı zamanda zengin bilgi içermektedir. Yörenin topografik yapısından, nüfus hareketlerine ve etnografik yapısına varıncaya kadar geniş bir bilgi yelpazesini bu kısa ve özlü anlatımın içerisinde bulmak imkân dahilindedir.

3. Mesafeler ve Bu Mesafeler Arasındaki Yerleşim Yerleri:

Eserin hemen hemen tüm sayfalarında bu tarz bilgi bulmak mümkündür. Örneğin Vâsıt'ı anlatırken şu bilgiyi vermektedir: “Aynı zamanda Vâsıt (Orta) olarak anılır; zira Basra'ya 50, Ahvaz'a 50, Kûfe'ye 50, Bağdat'a 50 fersahtır. Bu nedenle Vâsıt diye isimlendirilmiştir.” (Buldân, 322; Ülkeler Kitabı, 98)

Mesafelerle birlikte, aynı zamanda, bu mesafelerdeki şehirleri öğrenme imkânı da bulmaktayız. Örneğin, Mekke'den Yemen'e giden güzergâhın anlatıldığı bölümde şu ifadelerle rastlamaktayız: “Mekke'den San'a'ya 21 merhaledir. Bu mesafenin ilk yeri Melikân'dır. Sonra sırasıyla Yemen hacılarının ihrama girdikleri Yelemlem, Leys, Ulyeb, Kurbâ, Kanavnâ, Yebe, Ma'kir, Dankân, Zenif, Rîm, Beys, Urş min Câzân, Şerce, Sel'â, Belha, Mehcem, Arâ, Merve, Sevedân ve San'a gelir. (Buldân, 317; Ülkeler Kitabı, 95)

4. Dünyanın Yerleşik Sınırları:

Eserin geneline göz atıldığında Akdeniz kıyı havzasının bilindiği anlaşılmaktadır. Fakat Afrika'nın içi tümüyle bilinir durumda değildir. Batıda Endülüslü yarımadası ile Britanya adaları kısmen bilinmekte; ancak kuzeydeki ülkeler hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Batıda sınırı Atlas Okyanusu oluşturmakta, buranın ötesi ile ilgili olarak herhangi bir fikir ileri sürülmemektedir. Doğuda ise Çin ve Tibet'e kadar olan bölgeler hakkında malumat mevcuttur; ancak bundan sonrası bilinmemektedir.

Ortaçağda denizler bilinen dünyanın sınırlarını oluştururken, kara bölgelerinde net çizgiler çizmek olanaklı değildir. Karalarda gidilmeyen, henüz ulaşılmayan yerler mevcut olduğundan uç noktaların bilgisi net değildir. Ayrıca, bazıları tarafından bilinen noktaların diğer bazıları tarafından bilinemediğinin altını çizmek gerekmektedir. Örneğin Araplar Arap yarımadasını iyi bilmelerine rağmen, Afrika'yı aynı şekilde tanınamaktadırlar. Bu nedenle noksan bilgilerden oluşan bir dünya tasavvurundan bahsetmek olanaklıdır.

B. Tarihî Bilgiler

Coğrafi bilgilerin yanında eserde çok sayıda tarihî malumat bulunmaktadır. Tarihî bilgileri dört başlık altında vermek mümkündür:

1. Ülkelerin ve Beldelerin Fetih ve Kuruluş Tarihleri:

Bu konuya çok sayıda örnek mevcuttur. Örneğin Abbasîler döneminde kurulan şehirlerle ilgili olarak şu kayıtlara rastlamaktayız: "Araplar Basra ve Kûfe'yi kurdular. Ömer b. Hattâb'ın valisi olan Sa'd b. Ebî Vakkas Zührî 17/638'de Kûfe'yi, yine Ömer b. Hattâb'ın valisi Ebî Vakkas ise 17/638'de Basra'yı kurdu." (*Buldân*, 235; *Ülkeler Kitabı*, 18) Bağdat'ın kurulmaya başladığı tarihte ilgili olarak da şu kayıt yer almaktadır: "141/758-759 yılının Rebûllevvel ayında şehir kuruldu. Burası dairemsi bir planda tasarlandı. Bu şekilde dairemsi bir şehir, dünyanın başka bir yerinde yoktur." (*Buldân*, 238; *Ülkeler Kitabı*, 21)

Bu bilgilerin yanısıra Müslümanlar tarafından fethedilen beldelerin hemen hemen tümünün fetih tarihleri ve fetheden komutanların isimleri verilmektedir. Örneğin Saymâra, Ömer'in hilâfetinde, (*Buldân*, 270; *Ülkeler Kitabı*, 52) Azerbaycan şehir ve kasabaları Osman'ın hilâfetinde 22/642-643 tarihinde Mugîre b. Şu'be tarafından fethedilmiştir. (*Buldân*, 274; *Ülkeler Kitabı*, 56) Aynı şekilde İsfahan'ın 23/643-644 yılında, (*Buldân*, 274; *Ülkeler Kitabı*, 56) Rey'in de 23/643-644 Ömer'in hilâfetinde ele geçirildiğini öğrenme fırsatı buluyoruz. (*Buldân*, 275; *Ülkeler Kitabı*, 18)

2. Beldelerin Geçmişleri:

Bu tarz bilgi veren satırlar azdır; fakat bunlar içerisinde iki tanesi özellikle önem arz etmektedir ki, bunlar Bağdat ve Samarra ile ilgili olanlardır. Öncelikle Bağdat ile ilgili olan bilgiyi verelim: "Eskiden, yani Acemlerin ve Kisrâların (*Sâsanîler*) döneminde, Bağdat'ın olduğu yer şehir hükmünde bir yer değildi; Bâdûraya Kasabası'nın köylerinden birisiydi. Burası daha sonra, bugünkü Bağdat'tan 7 fersah mesafede, Kisrâ Anûşirvan'ın eyvanlarının bulunduğu Medain şehrinin yerini alan bir Irak şehri haline geldi. Daha önce Bağdat'ın bulunduğu yerde Karnu's-Surât denen Dicle'nin Basra'ya döküldüğü yerdeki manastırdan başka bir şey yoktu. Varlığını bugüne değin sürdüren ve Nas-

tûrî Hıristiyanlarının lideri olan başpiskoposun yaşadığı bu kilisenin adı Deyru'l-Atîk'dir." (Buldân, 235; Ülkeler Kitabı, 18)

Aynı şekilde Samarra ile ilgili olarak da benzer bir bilgi yer almaktadır: "Ahmed b. Ebî Ya'kub, Samarra'nın bulunduğu yerin, eskiden Tayrhan arazisinde herhangi bir bina bulunmayan çöl arazisi olduğunu belirtmektedir. Sonraları "Dâru'l-Âmme" olarak bilinen ve içerisinde sultanın evi bulunan bu mevkiye Hıristiyanlara ait bir manastır vardı. Bu manastır daha sonraları Beytü'l-Mâl'in oldu." (Buldân, 255; Ülkeler Kitabı, 38)

3. Halifelerin ve Diğer Önemli Şahısların Hayatları:

Bu konuda çok sayıda bilgi mevcuttur. Bunlardan dikkate değer olanları vererek bir fikir oluşturmayı düşünüyoruz. Halife Mütevekkil'in yaşamının son dönemlerini aşağıdaki satırlardan öğrenmekteyiz: "Mütevekkil, Ca'feriyye'deki köşküne yerleştikten sonra dokuz ay üç gün ikâmet etti. 247 senesinin Şevvalinin bitimine üç gün kala (3/Ocak/862) Ca'feriyye'deki köşkünde acımasızca öldürüldü. Yerine Muhammed Muntasır b. Mütevekkil geçti ve Samarra'ya yerleşti." (Buldân, 267; Ülkeler Kitabı, 48)

Aynı şekilde Samarra'da ikamet eden halifeler de belirtilmiştir: "Şimdi ise Samarra'dan bahsedelim. Burası Benî Hâşim halifelerinin ikinci şehridir; sekiz halife ikâmet etmiştir; bunlardan Mu'tasım Samarra'yı ilk kuran ve inşa eden kişidir. Sonra sırasıyla Harun İbn Mu'tasım Vâsık, Mütevekkil Cafer b. Mu'tasım, Muntasır Muhammed b. Mütevekkil, Mustaîn, Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım, Mu'tez Ebû Abdullah b. Mütevekkil, Mühtedî Muhammed b. Vâsık, Mu'temid Ahmed b. Mütevekkil gelmektedir." (Buldân, 255; Ülkeler Kitabı, 38)

Halifelerin hayatlarına bir örnek daha vererek bu bahsi tamamlayalım: "Muntasır 248 yılının Rebü'lâhir ayında (Haziran/862) Samarra'da öldü. Yerine Musta'ın Ahmed b. Muhammed İbn Mu'tasım geçti. 251/865 senesinin Muharreminde konumu bozulup Bağdat'a gidinceye kadar iki sene sekiz ay boyunca Samarra'da kaldı. Mu'tez'in taraftarları ile savaşarak bir tam seneyi orada geçirdi. Mu'tez, Türkler vesâir mevâlî ile birlikte Samarra'daydı. Sonra Musta'ın hal edildi; yerine Mu'tez geçti; Musta'ın'ın hal edilmesinden sonra öldürülünceye kadar geçen üç yıl yedi aylık sürede orada kaldı. Sonra Muhammed Mühtedî İbn Vâsık'a 255 senesi Recebinde (Haziran-Temmuz/869) biat edildi." (Buldân, 267; Ülkeler Kitabı, 48-9)

Halifelerden başka kimi önemli şahsiyetin hayatı hakkında malumat bulmak mümkündür. Örneğin Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî'nin hayatı ile ilgili olarak şu kayıtlara rastlamaktayız: "Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî şehrin asayişini sağlamaktaydı; azledildi ve Horasan'a vali olarak gönderildi; burada isyan etti. Mehdî ordusu ile üzerine yürüdü; ve onu yendi. Mehdî, Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî'yi Ebî Cafer'e götürdü. Ebî Cafer onun boynunu vurup çarpmıha gerdi." (Buldân, 250; Ülkeler Kitabı, 32)

4. Siyasî Yapı İle İlgili Tarihi Malumat:

Bu tarz bilgide önceliği dönemin siyasî tarihi ile ilgili olan bilgi oluşturmaktadır. Bu bilgi yığını kitabın geneline yayılmış durumdadır. Ayrıca kısa pasajlar halinde değişik siyasî yapılar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Örneğin Ernevî hanedanı ile ilgili olarak şu bilgiler mevcuttur: "Ümeyyeoğulları Şam'a gittikleri için Irak'a yerleşmedi. Muaviye b. Ebî Süfyan, Ömer b. Hattâb'ın ve Osman b. Affan'ın 20 sene süresince Şam

valisiydi. Kendisiyle beraber ailesi ve avanesi de Şam'a yerleşmişti. İdareyi eline alıp hükümdar olunca Dımaşk'ı idarî merkez yaptı; zira hükümdarlığı, yardımcıları ve taraftarları oradaydı. (*Buldân*, 235-6; *Ülkeler Kitabı*, 18-9)

Bunun dışında şehrin siyasî yapılanmasını öğrenme fırsatı da vardır. Özellikle yeni kurulan şehirlerde bu tarz bilgiler daha net olarak göze çarpmaktadır. Bu noktayı Bağdat örneği ile somut olarak vermek mümkündür. Bağdat'ın şehir kurgusunda siyasî merkez şu şekilde tarif edilmektedir: "Alanın orta yerinde kapısı "Altın Kapı" olarak adlandırılan bir köşk bulunmaktadır. Köşkün yanında Cuma Mescidi vardır. Alanın etrafında Mansûr'un küçük çocuklarının ve kendilerine yakın olanların evleri ile birlikte Beytü'l-Mâl(Hazine), silah deposu ve divanlar bulunmaktadır." (*Buldân*, 240; *Ülkeler Kitabı*, 23)

C. Türklerle İlgili Bilgiler

Türklerle ilgili olarak yer alan bilgileri üç başlık altında toplamak mümkündür:

1. Türk Kölelerin Durumu:

Abbasîler zamanında Türk kölelerin makbul olduğunu ve çok sayıda Türk köle getirildiğini aşağıdaki satırlardan öğrenmekteyiz: "Cafer Huşsekî bana şöyle bildirdi: "Mu'tasım, Me'mûn zamanında Türk köle satın almak için Semerkand'a, Nuh b. Esed'e adam göndermekteydi. Her yıl Türklerden bir topluluğu ona gönderirdim." Yine Me'mûn döneminde onun için yaklaşık 3.000 civarında Türk köle toplamıştı. Hilâfet kendisine geçtiğinde bu talebini sürdürmüş ve Bağdat'ta insanların elinde bulunan Türk köleleri satın almıştı. Satın aldığı köleler arasında Nuaym b. Hâzım Ebû Harun b. Nuaym'ın memlûkü Eşnâs, Sellâm b. Abraş'ın memlûkü İtâh, Âl-i Nuaym'ın memlûkü zirhçî Vâsif, Zi'r-Riâseteyn Fadl b. Sehl'in memlûkü Sîmâ Dımaşkî vardı. Bunlar Arapça bilmeyen Türklerdi. Atlarına binip koşturdukları zaman sağlarındaki ve sollarındaki insanlara çarpmaktalar, bunun üzerine halkın ayak takımı üzerlerine hücum etmekte, bazılarını dövüp, bazılarını öldürülmekteydi. Kanları heder oluyor, kendilerine tecavüz edenlere bir şey yapamıyorlardı. Bu durum Mu'tasım'ın zoruna gitti. Bağdat'tan çıkmaya karar verdi." (*Buldân*, 255-6; *Ülkeler Kitabı*, 38-9)

2. Bağdat'ta Türklerin Yerleri:

Bir ordugâh şehri olarak kurulan Bağdat'ta Türkler diğer insanlardan ayrı olarak yerleştirilmişlerdi: "Türklerin iktâlarını diğer insanların iktâlarından tümüyle ayrı tuttu ve diğerlerinden ayırdı. Onlara sadece Ferganalılar komşuydu. Hakan Urtuc ve arkadaşlarına Cevsek Hakânî'yi takip eden yerler iktâ olarak verildi. Ona, adamlarını etrafında tutmasını ve halkla haşır neşir olmalarına izin vermemesini emretti. Bütün Türklerin ve Arapça bilmeyen Ferganalıların iktâları çarşılardan ve kalabalıktan uzakta, geniş caddelerle ve uzun mahallelerle ayrılmış haldeydi. Kendi yerlerinde ve mahallelerinde onlarla düşüp kalkan tacir veya başka birisi yoktu. Sonra Türk cariyeler satın alıp bu Türkleri onlarla evlendirdi. Çocukları yetişinceye kadar onların müvelledlerle evlenmelerini ve akrabalık kurmalarını yasakladı. Çocukları yetiştikten sonra birbirleri ile evleneceklerdi." (*Buldân*, 258-9; *Ülkeler Kitabı*, 40-1)

3. Genel Olarak Türklerden Bahseden Pasajlar:

Bu pasajlarda İslâm ülkelerindeki Türklerin haricinde kendi bölgelerinde yaşayan Türkler anlatılmaktadır: "Türkler çeşitli grup ve ülkelere ayrılırlar. Bunlardan bazıları

Karluklar (*Harluhiyye*), Dokuzoğuz (*Tuğuzğuz*), Türkez, Kaymak ve Oğuz (*Guz*)'dur. Herbirinin kendi başına ayrı bir memleketi vardır. Bazen birbirleriyle savaşır. Evleri ve kaleleri yoktur. Çok köşeli otağlarında (*Türkî Kubbeleri*) konarlar. Bu çadırların çivileri hayvan ve sığır derisinden yapılmış sıyrımdan, tepesi keçi derisindedir. Türkler yün ve keçe işinde mahirdirler; zira elbiseleri bundandır. Türk bölgesinde tütünün haricinde tarım yoktur. Türklerin gıdası kısrak sütüdür. Kısrak eti yerler. Yediklerinin çoğu av etidir. Onlarda demir az olduğundan oklarını kemikten yaparlar." (*Buldân*, 295; *Ülkeler Kitabı*, 75)

Bunun dışında Türklerden bahseden iki pasaj daha mevcuttur: "Düz bir yolla Sehraş'dan Merv'e altı merhaledir. İlk olarak Uşturmağâk, sonra sırasıyla Telestâne, Dandanakân ve Kunûkird gelir. Burası Ali İbn Hişam b. Ferrahusrev'in ailesinin arazisidir. Bu civardaki konak yerleri toz toprak içerisindedir ve her bir konak yerinde halkı Türklerden koruyan bir kale vardır. Çünkü onlar bazen bu konak yerlerine saldırırlar." (*Buldân*, 279; *Ülkeler Kitabı*, 60) "Belh Nehri'nin arka tarafında bulunan yerlerin ilki Ferber şehridir. Burası Merv halkının sınır bölgesidir; aynı zamanda Türkler'in ulaştıkları ve Merv halkı ile bitiştiğinde bulunanların kaçtıkları şehirdir." (*Buldân*, 292; *Ülkeler Kitabı*, 72)

D. Diğer Malumat

Ya'kubî'nin eserinde coğrafi ve tarihî bilgilerin haricinde farklı bilgi türünün bulunduğunu belirtmiştik. Şimdi bu bilgileri başlıklar halinde bir araya getirelim ve bir anlayış oluşturmaya çalışalım.

1. Arzın Göbeği/Dünyanın Ortası Anlayışı

Arzın göbeği veya dünyanın ortası meselesi Ortaçağ İslâm dünyası yazarlarında rastlanılan bir durumdur. Yazarımızın şu ifadelerine bakalım: "Dünyanın ortası, arzın göbeği olduğu için Irak'tan başladım. Irak'ın ortasında bulunmasından, büyüklüğü, genişliği ve mâmurluğu, havasının güzelliği, sularının çokluğu ile doğuda ve batıda benzeri bulunmayan bir şehir olmasından, ayrıca şehir ve köylerinin halkından ve sakinlerinin özelliklerinden dolayı Bağdat'tan başladım." (*Buldân*, 233; *Ülkeler Kitabı*, 16)

Bu tarz bir değerlendirmenin altında genel olarak iki sebep yatmaktadır.

a- Doğduğu, mensubu olduğu veya yaşadığı şehri ön planda tutma geyretlerinin sonucu olarak bir yüceltme eylemine girişmiştir.

b- Toplumsal düzlemde dünyanın bilinen kesimlerinin kapsamı dar olduğundan bu tarz bilgi vermekle, halk düzeyinde bulunduğu bölgeyi ya da şehri merkeze getirme düşüncesi ve bu propoganda yardımıyla merkezi kuvvetlendirme eğilimi. Bize kalırsa bu eğilim, bir önceki başlıkta belirttiğimiz olasılıktan daha önemlidir. Zira insanları merkezde tutma olgusu, dönemin önemli kurgularından birisini oluşturmaktadır.

2. İklim Karakter Bağlantısı

Ya'kubî'de karşımıza çıkan bu bağlantı yeni bir düşünce değildir. Eskiçağ coğrafyacılarından Strabon bu tarz bir görüşü ilk olarak dile getiren kişidir. O'na göre, doğal çevre faktörleri elverişli olan toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri daha hızlı olmuştur. Bu görüşünü "doğal çevre faktörleri elverişli, ekonomik kaynakları zengin toplumlar, güçlü devletler kurmuş ve bu devletler uzun ömürlü olmuştur; ülke kaynak-

ları kısıtlı ve çevre faktörleri uygun olmayan bölge toplumları ise güçlü devletler kuramamış ve kurdukları devletler kısa ömürlü olmuştur” şeklinde formüle etmiştir.

Toplumların uygarlık ve kültür alanındaki gelişmeleri ile yaşadıkları çevrenin doğal faktörleri arasında bazı ilişkiler bulunduğunu gözlemleyen Strabon, sahiller ve ılıman iklim bölgelerinde yaşayan toplumların uygarlıkta daha ileri, insanların daha uygar; buna karşılık, yüksek ve dağlık bölgelerde yaşayan toplumların uygarlıkta daha geri ve insanların daha sert mizaçlı ve yasalara daha az saygılı oldukları tezini ileri sürmüştür. Ayrıca çevre-insan ilişkileri arasındaki sıkı korelasyonu seçmiş ve bunun sonuçlarını yazıya geçirmiştir. Yerleşik düzene(Sedanter yaşayış) geçiş hareketi önce alçak suboyu ovalarında ve kıyı bölgelerinde başlamış; ökümenin sınırları, bu kültürel bölgelerden, giderek iç bölgelere ve yüksek bölgelere doğru genişlemiştir.

Ya'kubî'de de bu olgu göz çarpmaktadır. Fakat Ya'kubî bu görüşünü dile getirirken, herhangi bir bilimsellik kaygısı gütmemekte, daha ziyade bölgesini bir üst noktaya konuşlandırma gayreti içersinde bulunmaktadır. Şimdi yazarımızın görüşlerine dikkat edelim: “Havasının yumuşak, toprağının verimli, sularının tatlı olması nedeniyle halkının karakteri de güzeldir; yüzleri aydınlık, zihinleri berraktır. Hatta anlayışları, edepi, gör-güleri; ticaret ve üretimdeki becerileri ve kavrayışları ile diğer insanlardan üstündürler. (*Buldân*, 235; *Ülkeler Kitabı*, 18)

Birbirlerinden farklı dönemlerde iki yazarın benzer görüşler dile getirmesini gözlem metoduna dayandırmak olasıdır.

3. Topografya ve Şehir Planlaması

Başta kuruluşları anlatılan üç şehir (Bağdat/Samarra ve Kûfe) olmak üzere, eserde şehir topografisi ve planlaması üzerine çok sayıda malumat vardır. Beldelerin kuruluşları ile ilgili tariht rivayetleri zikrettiğimiz bölümde ele aldığımız üzere Bağdat'ın dairemsi bir yapıda kurulduğunu bu eserden öğrenmekteyiz. (*Buldân*, 238; *Ülkeler Kitabı*, 21)

Ayrıca İslâm ülkelerinde caddelerin geniş tutulduğuna şahit olmaktayız: Örneğin Bağdat için caddelerin genişliği 60 sevdé' zirâ'sı (60x54 cm), sokakların genişliği ise 15 sevdé' zirâ'sı(15x54 cm) şeklinde belirlenmiştir. (*Buldân*, 242; *Ülkeler Kitabı*, 25) Aynı şekilde Ömer b. Hattab, Sa'd'a, Kûfe'nin sokaklarının 50 sevdé' zirâ'sı (50x54 cm) şeklinde tutmasını emretmiştir. (*Buldân*, 310; *Ülkeler Kitabı*, 90)

Şehir kurgusunda önemli bir yer tutan bir başka nokta ise tavuk yetiştirici ve satıcılarının Deccâc nehri kenarında bulunmalarıdır. (*Buldân*, 250; *Ülkeler Kitabı*, 32) Hatta nehir, ismini kenarındaki tavukçulardan almıştır. Böylelikle şehrin kötü bir görünüm arzemesine ve aynı zamanda kötü kokmasına olanak tanınmamıştır.

Bir başka önemli noktayı su kanalları oluşturmaktadır. Aşağıdaki satırlar bu noktayı aydınlatmaktadır: “Bunların dışında bu su kanalları vasıtasıyla suyunu şehre akıttıkları su kuyuları vardır. Bu kuyuların suları tatlıdır; halkın hepsi bu sulardan içerler; dolayısıyla şehir büyüyüp genişledikçe su kanallarını da büyütme ve genişletme ihtiyacı doğmuştur. Dicle ve Fırat arasındaki bütün sular bu kanallara dökülür ve böylelikle Basra'dan getirilen hurma fidanları yetiştirilir.” (*Buldân*, 251; *Ülkeler Kitabı*, 33) Bağdat'ın şehir olgusu içersinde su kanallarının son derece önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Bu kanallar sayesinde hem su ihtiyacı giderilmekte ve hem de şehrin temiz kalması sağlanmaktadır.

Şehir olgusunda Cuma mescidinin yeri ve önemi büyüktü. Zira Cuma mescidinin etrafına dükkânlar ve çarşı alanları yerleştirilmekte böylelikle dinsel tema ile dünyavî tema bir bütün halinde ele alınmaktadır. (*Buldân*, 258; *Ülkeler Kitabı*, 41) Bunun haricinde merkezi oluşturan mevkide devlet dairelerinin yer aldığını belirlemiştik. Böylelikle devlet daireleri ile ticaret alanı ve cami bir bütünlük oluşturmakta; bu bütünlüğün etrafını yerleşim alanları kaplamaktadır.

4. Müneccimlerin Konumu

Müneccim kelimesi, yıldız ilmini bilen ve onlardan ahkâm çıkaranlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu ilmi bilenlerin, dönemlerinde, önemli kişiler olduklarını Bağdat'ın kuruluşu esnasındaki olay örgüsünden anlamak mümkündür. Zira Bağdat'ın temel müneccim Nevbaht (*Zû Baht*) ve Mâşâ'allah b. Sâriye'nin belirlediği bir zamanda atılmıştır. (*Buldân*, 238; *Ülkeler Kitabı*, 21) Buradan hareketle yıldız ilminin dönemin önemli ilim dallarında birisi olduğu ve bu ilim vasıtasıyla bir takım eylemlerin gerçekleştirildiği söylenebilir.

5. İnşaatçılık ve İnşaat Teknikleri

Kitapta, kuruluşları anlatılan şehirlerin imarından ve ayrıca diğer şehirlerle ilgili dile getirilen bilgilerden hareketle dönemin mimarî yapılanması ve inşaat teknikleri ile ilgili fikir sahibi olmak mümkündür. Duvarcılık sanatının gelişmiş olduğu değişik örneklerden anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak "kale" olgusunun dönemin hayatında önemli bir savunma mekanizması oluşturması gösterilebilir. Ayrıca inşaat işinde çoğunlukla kerpiç tuğlalar kullanıldığını aşağıdaki satırlardan öğrenmekteyiz: "Temele eni ve boyu birer zirâ' (54.04 cm), ağırlığı yüz rıtl (3.202 kg.) olan dörtköşe kare büyük tuğlalar (*kerpiç*) ile bunların yarısı kadar olan uzunluğu bir zirâ', eni yarım zirâ' ve ağırlığı yüz rıtl olan tuğlalar konuldu. Çevre duvarı (*Kale duvarı*) harcanan çamurun miktarını hesap edemediğimiz derecede mükemmel büyüklükte tuğlalardan inşa edildi Duvar temelinin genişliği 90 sevdé' zirâ'sı (90x54 cm) dır ve bunun 25 zirâ'lık bölümü yerin altındadır. Yüksekliği mazgallarla beraber 60 zirâ'dır." (*Buldân*, 238; *Ülkeler Kitabı*, 21)

Kalenin haricinde önemli bir diğer inşaat alanını da su kanalları oluşturmaktadır. O dönemde hemen hemen bütün beldelerde içme suyu kanalları vasıtasıyla şehre getirilmekteydi. Bu durum Bağdat'ta da aynı şekildedir: "Su kuyuları kazıldı. İçme ve sulama suyu ile sulama suyu için Fırat'ın kollarından olan Kerhâyâ Nehri'nden şehre akıtacak su kanalları açıldı." (*Buldân*, 238; *Ülkeler Kitabı*, 21) "Fırat'ın kollarından Kerhaya nehrinin sularını şehre akıtan kanalların zemini tuğla ve alçı taşıyla sağlam bir şekilde döşenmişti. Kanalların üst tarafları da sağlam bir yapı ile inşa edilmişti. Bu kanallar şehre girmekte ve şehrin çoğu cadde ve mahallelerinden yazın ve kışın devamlı olarak akmaktadır; zira suları kesilmeden akacak şekilde hesap edilmiştir." (*Buldân*, 250; *Ülkeler Kitabı*, 33)

Ya'kubî'nin satırlarından, o dönemde baraj inşasının bilindiği anlaşılmaktadır. Saymara bölgesinin anlatıldığı satırlarda karşımıza şu ifadeler çıkmaktadır: "Deskeretü'l-Melik'ten Tararistan'a varır. Burada Fars krallarının garip ve muhkem evleri vardır. Ayrıca kimisi yukarılarda, kimisi de önu tuğlalarla kesili nehirler vardır." (*Buldân*, 270; *Ülkeler Kitabı*, 52) Buradaki önu tuğlalarla kesili ifadesi bize, baraj olgusunu hatırlatmaktadır.

6. Ticaret ve Meslekî Yapı

Ya'kubî'nin bu eseri bize meslekler konusunda zengin ayrıntılar sunmaktadır. Şimdi bu ayrıntıları ele alalım. Öncelikle Bağdat'ın ticarî dokusuna değinmek gerekmektedir. Mu'tasım, dünyanın değişik yerlerinden herhangi bir işle uğraşanları Bağdat'a getirmiştir. Bunlar başlıca inşaat, tarım, hurmacılık, fidancılık, su çıkarma ve getirme işinde ve suyun bulunduğu yerleri bilme işinde usta olanlardır. Bunun dışından Mısır'dan papi-rüs/kağıt; Basra'dan cam, porselen, kilim; Kûfe'den boya işini bilenleri Bağdat'a getirip yerleştirmiştir. (*Buldân*, 264; *Ülkeler Kitabı*, 46) Ayrıca bu insanlar için Bağdat'ta çarşılar yaptırmış ve böylelikle ticaretin devamlılığını sağlamıştır.

Bu bağlamda Bağdat'taki çarşılardan bahsedelim: Anahatlarıyla değerlendirildiğinde Bağdat'ta çok sayıda çarşının bulunduğu, yazarın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: Bağdat'ın her mahallesinde bir çarşı bulunmaktadır." Metne müracaat ettiğimizde ise karşımıza çıkan belli başlı çarşılar şunlardır: Bâbu'l-Muhavvel'de bulunan çarşı, Suveyka Ebi'l Verd, (*Buldân*, 24; *Ülkeler Kitabı*, 27) Kantaratu'l-Cedîde kenarında bulunan çarşı, Kasr'-ı Vaddah'ın yanında bulunan çarşı, (*Buldân*, 245; *Ülkeler Kitabı*, 28) Salı Pazarı(Sûku's-Sülesâî), Rabî'nin iktâsından Dicle'ye doğru uzanan çarşı, (*Buldân*, 246; *Ülkeler Kitabı*, 29) Sûku'l-Heysem, (*Buldân*, 247; *Ülkeler Kitabı*, 30) Şam Kapısı Çarşısı(Sûku Bâbu's-Şam), Dicle kenarındaki iskelede bulunan çarşı, (*Buldân*, 250; *Ülkeler Kitabı*, 33) Sûku'l-Atş, (*Buldân*, 252; *Ülkeler Kitabı*, 35) Sûku'l Hodayr, ve Yahya b. Velid çarşılarıdır. (*Buldân*, 253; *Ülkeler Kitabı*, 336)

Bu çarşılarından bazıları belli bir meslek grubuna ayrılmış bulunmaktadır. Örneğin Kasr'-ı Vaddah'da kağıt tüccarları, Rabî'nin iktâsından Dicle'ye doğru uzananda ise kumaş tüccarları yer almaktadır. Çarşıların tümünün geliri yıllık oniki milyon dirhem gibi bir rakama ulaşmaktadır. (*Buldân*, 254; *Ülkeler Kitabı*, 26) Bu rakam, dönemin ticaretinin ulaştığı dereceyi göstermesi açısından önemlidir.

Dönemin şehirlerine göz gezdirdiğimizde ticarî hayat hakkında fikir sahibi olabiliriz. Örneğin, Kûmis şehriden bahsederken yünden zarif Kûmisiyye kumaşlarının dokunduğunu öğrenmekteyiz. (*Buldân*, 276; *Ülkeler Kitabı*, 57) Aynı şekilde Taberistan'da Taberiye kilimleri dokunmakta, Cürcan'da ise başta funda ağacından olmak üzere diğer başka ağaçlardan kereste imal edilmekte ve bu beldede ipek kumaş ustaları bulunmaktadır. (*Buldân*, 277; *Ülkeler Kitabı*, 58)

Bu noktadan hareketle tarım ve hayvancılığın haricinde genelde kağıt, kumaş, kereste, mermer ve inşaat sanayiinin gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu gelişen alanlar daha ziyade insanların temel ihtiyaçlarına yöneliktir.

7. Demografik Yapı ve Nüfus Hareketi

Eserden demografik yapı ile ilgili olarak net bilgi elde edilebilmektedir. Hemen hemen anlattığı bütün yerlerin nüfus yapısı hakkında doğru bilgi edinme imkânı vardır. Bu bilgileri iki türlü değerlendirebiliriz.

a) Bir Beldede Yerleşik Toplumların Demografik Yapısı:

Bu tarz bilgiye çok sayıda rastlamak mümkündür. Örneğin Dinever'den bahsederken halkının Arap ve Acem karışımı olduğunu öğrenmekteyiz. (*Buldân*, 271; *Ülkeler Kitabı*, 53) Aynı şekilde Merv'den bahsederken halkının Acemlerin ileri gelenlerinden olduğunu ama Araplardan da bir topluluğun da bulunduğunu öğrenme imkânı bulmaktayız.

(*Buldân*, 280; *Ülkeler Kitabı*, 61) Bunun dışında bazen de demografik yapının kökeni ile ilgili bilgi verilmektedir. Örneğin Sicistan'ı anlatırken şu bilgiler karşımıza çıkmaktadır: "Sicistan görkemli bir beldedir ve en büyük şehri Bust'tur. Buraya ilk olarak Ma'an b. Zâide Şeybânî yerleşti ve Ebî Cafer Mansûr'un hilâfetinde hâlâ oradaydı. Halkı Acemlerden bir kavimdir. Çoğu Yemen ve Himyer'den göç etmiş olduklarını söylemektedir." (*Buldân*, 281; *Ülkeler Kitabı*, 62)

b. Bir Bölgenin Kabilevî Özellikleri:

Özellikle Arap yarımadasından bahsederken bu tarz bilgi çoğunluktadır. Örneğin Mekke'yi anlatırken halkının Muhacir, Ensar ve Tâbiinden oluştuğunu ve burada Kays b. Aylân, Muzejne, Cuheyne, Kinâne ve diğer Arap kabilelerinden insanların bulunduğunu belirtmektedir. (*Buldân*, 312; *Ülkeler Kitabı*, 92) Benzer bir şekilde Taif'ten bahsederken buranın Sakif'in yurdu olduğunu belirtmektedir. Ya'kubî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Mekke ve civarında yer alan kabileler şunlardır: Kays'dan Benû Ukayl, Benû Hilâl, Benû Numeyr, Benû Nasr; Kinâne'den Gıfâr, Devs, Benû Leys, Huzâ'a, Has'am, Hakem ve Ezd'dir. (*Buldân*, 316; *Ülkeler Kitabı*, 95)

Sonuç

Ya'kubî'nin eseri çok değişik alanlarda farklı bilgi türleri ile doludur. Bu bilgilerin özelliği ilk elden bilgiler olmalarıdır. Bu nedenle Ya'kubî'nin eserini pek çok alanda güvenilir kaynak olarak kullanmak olanaklıdır. Özellikle sosyal tarih ve şehir tarihi yazıcıları için son derece önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ya'kubî'de yer alan bilgileri tarihî içerikli olanlar, Coğrafi içerikli olanlar, Türklerle ilgili olanlar, yukarıdaki başlıkların dışında kalanlar olmak üzere 4 ana başlık altında değerlendirmek mümkündür.

Tarihî içerikli bilgilerde genel olarak şehirlerin kuruluş tarihleri ile hangi iktidar döneminde kuruldukları, Müslümanlar tarafından fethediliş tarihleri ile fetheden kumandanın kim olduğu ve hangi halife döneminde fethedildiği gibi geniş bir yelpazede bilgi türüne erişmek imkan dahilindedir.

Coğrafi içerikli bilgilerde ise başta şehirler arasındaki mesafeler olmak üzere, bu mesafelerdeki konaklama yerleri, bölgenin tarımı, hayvancılığı, nüfusu, halkın gelenek ve görenekleri ve yörenin ticarî ve ekonomik durumu gibi hususları öğrenmek olanaklı olmaktadır.

Türklerle ilgili olarak üç farklı bilgi türünü edinmek imkan dahilindedir. Bunlar: O dönemde bulunan Türk kölelerin durumu, Bağdat'taki Türklerin durumu, genel olarak Türklerden bahseden pasajlardır.

Bunun dışında kalan konular genel olarak sosyal ve ekonomik yapıyla alakalıdır. Buna göre Ya'kubî'nin vermiş olduğu bilgilerden iklim-karakter bağlantısının nasıl kurulduğunu, topografyayı ve buna bağlı olarak şehir planlamasını, müneccimlerin o dönem toplumlarındaki yerini, Oetaçağ toplumlarının inşaat yapısını ve inşaat tekniklerini, ayrıca ticaretini ve meslekî yapısını öğrenme fırsatı bulmaktayız.

Kısaca ifade etmek gerekirse Ya'kubî'nin eseri başta tarihçiler ve coğrafyacılar olmak üzere değişik alanlarda araştırma yapanlar için önemli bir kaynak eseri niteliğindedir.